

Marita Flisbäck

Att framhäva val och hävda möjligheter. Det rationella som strategi för erkännande i lågstatusyrken

Att framhålla yrkesvalet som rationellt kan för den som är verksam inom ett lågstatusyrke vara ett sätt att undkomma lågt erkännande. I artikeln undersöker författaren hur några livsmedels- och lagerarbetare beskriver valet av arbetsuppgifter som medvetna livsprioriteringar. Konstruktionen av sig själv som aktör tolkas som en strategi för att undgå en offerroll. Kampen om erkännande förefaller ha en relationell aspekt. Återkommande jämförs den egna arbetssituationen med villkoren för verksamma inom högstatusyrken.

– Jag var faktiskt med om en ganska förolämpande reaktion en gång. Jag var med min sambo, hos hans kompis mamma, så frågade hon, för att det var precis i början när jag hade träffat min kille: 'Jaha, vad jobbar du med?' 'Jag jobbar på livsmedelsfabriken.' 'Jaha, vad gör du där, då?' 'Ja, jag är maskinoperatör.' 'Jaha?' 'Nej, det var inte fint nog /.../'

– Du, det var jag faktiskt också med om en gång på vår egen firmafest. En på kontoret, som inte visste vem jag var, som frågade vad jag jobbade med. Hon trodde att jag jobbade på kontoret antagligen. 'Nej, men jag jobbar på avdelningen som paketerar pizzor.' 'Jaha?' 'Och så vände hon sig om.'

Marita Flisbäck är fil dr i sociologi och universitetslektor vid Lärarutbildningen, Malmö högskola.
marita.flisback@mah.se

Ovanstående citat är hämtat från en fokusgruppsintervju med kvinnor och män som är anställda vid ett svenskt livsmedelsföretag. De

två kvinnorna som kommer till tals berättar om situationer då de upplevt att de inte har bemötts med respekt eftersom deras yrke som maskinoperatörer ”inte varit fint nog”. De säger att de i mötet med människor – både inom och utanför

den egna organisationen – erfarit att deras yrke förknippats med låg status. Kvinnornas berättelser vittnar om att en individs yrkesställning inte bara påverkar hennes materiella och kulturella resurser, hennes kontaktnät, livsstil eller värderingar. Via sitt yrke förvärvar individen även erkännande från omgivningen i form av status. Genom att människor delar gemensamma föreställningar om förmågor som krävs för olika arbeten förknippas yrkespositioner med skilda sociala värden (Treiman 1977). De vars arbete tillskrivs låg status kan uppleva att de inte får den respekt som verksamma inom yrken med hög status erhåller (Aurell 2001, Rothman 2002, Svensson 2003, Ulfsdotter Eriksson 2006).

Temat som jag diskuterar i denna artikel handlar om hur individer verksamma inom två lågstatusyrken beskriver sina arbetssituationer som medvetna val, utförda i relation till övriga livssituationer. Jag kommer att argumentera för att berättelserna om yrkesvalet som rationellt är en strategi för att göra sig till aktör i yrkespositioner som man uppfattat att andra betraktar som marginaliserade. Därtill lyfter jag fram erkännandets relationella aspekt genom att visa hur de egna livsvalen speglas i berättelser om andras yrkessituationer.

Texten är disponerad så att efter denna inledning följer ett avsnitt om tolkningsperspektiv. Detta bygger främst på Richard Sennetts tankegångar om erkännande, samt Robert Karaseks och Töres Theorells klassiska studie om arbetsstress, mental belastning och kreativitet. Därefter kommer ett metodavsnitt som utöver tillvägagångssätt kortfattat behandlar några bakgrundsfakta om de två yrkesgrupper som jag valt att fokusera: maskinoperatörer inom livsmedelsindustrin och lagerarbetare. I de efterföljande två delarna är det i huvudsak det empiriska materialet som redovisas där jag diskuterar och undersöker skäl som de intervjuade anför för sina yrkesval. Jag avslutar artikeln med en diskuterande sammanfattning.

Perspektiv på status, sociala jämförelser och rationalisering

När man inom samhällsforskningen beskriver yrkens sociala värde i termer av hög respektive låg status hänvisas både till objektiva och subjektiva indelningar. Det förstnämnda åsyftar officiella yrkesklassifikationer där yrken kategoriseras utifrån om de i huvudsak är manuella eller intellektuella, samt genom den grad av ansvar som yrkesuppgifterna kräver. ”Subjektiva klassifikationer” handlar om studier som kartlagt människors uppfattningar om den status som yrken har eller borde ha i samhället (Svensson 2003). När en sådan studie utfördes vid Göteborgs universitets sociologiska institution visade den, i likhet med tidigare forskning, att det finns stark samstämmighet i samhället beträffande den status som olika yrken uppfattas ha. Resultaten vittnade också om att yrken som i tidigare undersökningar uppfattats ha hög eller låg status fortfarande värderades på ett likartat sätt (jfr Treiman 1977). Hög lön, lång utbildningstid och manlig majoritet av anställda var kännetecknen för högstatusyrken. Lågstatusyrken utmärktes

av ingen eller kort utbildning, låg lön och dominans av endera könet (Svensson 2003:34, Ulfsdotter Eriksson 2006).

Att undersöka subjektiv yrkesstatus kan även innebära att fokusera hur bedömningar om yrkens status påverkar enskildas självuppfattningar och orienteringshorisonter. Ett sådant tema behandlar jag tillsammans med forskarkollegorna Ylva Ulfsdotter Eriksson och Lennart G Svensson i projektet "Att erfara yrkesstatus". En av de frågor som vi söker svar på berör människors upplevelser av att arbeta inom yrken klassificerade som "okvalificerade" eller som har bedömts ha låg status.¹ Vi studerar om anställda inom lågstatusyrken erfar brist på erkännande och respekt, eller om de blir bemötta utifrån den status människor anser att deras yrke borde ha. I de fall de intervjuade upplevt bristande respekt, som en följd av deras yrkes status, undersöker vi hur de försöker att kompensera detta.

Respekt och sociala jämförelser har varit ett av Sennetts återkommande forskningsintressen. Enligt Sennett (2003) borde varje individ, oavsett yrkesposition, prestation eller potentiell förmåga, få uppleva ett respektfullt bemötande. I moderna samhällen tenderar dock människor att brista i att ge varandra erkännande. Grunden för detta återfinns Sennett – paradoxalt nog – i upplysningens demokratiska projekt. Visserligen är den bärande tanken här att varje individ ska ha rätt att utveckla sina förmågor och sin hantverksskicklighet, men när meriter ska ersätta ärvda maktpositioner och framgång baseras på enskild talang, leder det till att människor mäter sin förmåga, ambition och värde i jämförelse med andra. Respekt utvecklas till ett nollsummespel där eget erkännande vinnns genom att andra missaktas.

Sennett (2003) menar att människor aktivt skapar innebörden i sina givna livssituationer och klasspositioner genom att jämföra sig med och sedermera ta avstånd från andra samhällsgrupper. I västerländska kapitalistiska samhällen är det fåtalets unika bedrifter som ges hög status. Dessa prestationer bedöms i relation till de mångas mediokra insatser vilka till stor del associeras med arbetarpositioner. Problematiken behandlade Sennett tillsammans med Jonathan Cobb (1972/1993) i en studie av kvinnor och män verksamma inom arbetaryrken i staden Boston på 1960-talet. En av deras mer väsentliga poänger, som bildar en utgångspunkt för diskussionen i denna artikel, rör ett dilemma beträffande kamp om värdighet. Bland dem de intervjuat var en strategi för aktning att betona sin livs- och yrkessituation som självvald för att på så vis framhålla sig som ansvariga

¹ Forskningsprojektet, som finansieras av Vetenskapsrådet (diariernr 2005-935), bedrivs vid Göteborgs universitet, Sociologiska institutionen. Projektets syfte är att undersöka vad status betyder för utövare inom lågstatusyrken och hur de förhåller sig till sin sociala position. Urvalet består av sex yrken och det empiriska materialet utgörs av enskilda samtalsintervjuer och fokusgruppsintervjuer. Vi undersöker om strategier främst utformas för individuell autonomi och självkänsla, eller om man i första hand eftersträvar ett kollektivt erkännande för den egna yrkesgruppen. Vi frågar också om jämförelser förekommer med andra yrkesgrupper, vilka dessa i så fall är samt vilka aspekter som då är betydelsefulla.

för sina handlingar. Men enligt Sennett och Cobb var chansen för de intervjuade att erhålla respekt redan från början starkt reducerad då de befann sig i arbetaryrken förknippade med en föreställning om massans bristande ambitioner. Genom att framhålla att de strävat efter en situation behäftad med låg status och medelmåttighet undergrävde strategin snarare den självaktning de eftersträvat.

I Sennetts perspektiv handlar yrkesstatus mer om erkännandets makt – eller vanmakt – än om ekonomisk kontroll. Jag har i den här texten en liknande utgångspunkt, vilket innebär att jag främst berör individernas berättelser om sina yrkeställningar i relation till uppfattningar om andras erkännande. Detta innebär dock inte att jag helt åsidosätter att ekonomiskt tryck, övriga livserfarenheter och arbetssituationen som sådan kan ge upphov till hur individen betraktar sin yrkessituation (Korpi 1978 s 164).

Karasek och Theorell (1990) har hävdad att det handlingsutrymme och de krav som människor upplever i olika arbetssituationer i varierande grad ger upphov till arbetsglädje eller alierade tillstånd. Lagerarbete och industriarbete skulle i termer av Karasek och Theorell kunna benämnas som ”passiva arbeten”, det vill säga situationer där människor upplever att de tillsammans med låga prestations- och kvalifikationskrav besitter litet handlingsutrymme över och i sina yrkesuppgifter. I passiva arbeten riskerar individen att dräneras på medhavd kompetens och förlora idériedom även utanför jobbet (Karasek 1979 s 286, Karasek & Theorell 1990 s 37, även Gardell 1976 s 135-137).

Min avsikt är att i så stor utsträckning som möjligt ta de intervjuades perspektiv på allvar när de berättar om sina yrkeserfarenheter och yrkesval som möjliggörande. Med en sådan premis kommer jag att nyansera bilden av yrkesutövarna inom industriarbete och lagerarbete som aktivt tillbakahållna, detta utan att för den skull blunda för de förluster av resurser som en yrkesposition med låg status kan föra med sig. Jag menar att det är rimligt att tänka sig att individen bemöter motsättningar mellan sina egna yrkeserfarenheter och andras erkännanden genom att argumentera för sin position som en avvägd prioritering (jfr Berglund 2001). Att framhålla val och markera möjligheter inom ett lågstatusyrke kan därmed ses som uttryck för en rationaliserande hållning i strävan efter ett respektfullt bemötande som individen tycker sig sakna. Att människor generellt sett försöker förklara innebörden av sina handlingar och redogöra för sina motiv har betydelse för att kunna orientera sig och agera i den sociala världen. Få vill se sina val som styrda av slumpen. Människor vill hellre tro att deras insatser också ger utdelning (Blumer 1969/1986).

Metod

I den här texten tar jag fasta på en liten del av det empiriska material och de frågeställningar som ryms inom vårt forskningsprojekt. Artikelns empiriska under-

lag består av sex kvalitativa samtalsintervjuer och sex fokusgruppsintervjuer med kvinnor och män verksamma som maskinoperatörer inom livsmedelsindustrin eller som lagerarbetare. Trots att dessa yrken inte fanns som alternativ i den tidigare undersökningen som utfördes vid Göteborgs universitet har vi i projektet valt att beteckna dem som lågstatusyrken. Tre skäl kan anföras för detta: det första rör lönenivå, det andra handlar om utbildning och det tredje om subjektiva erfarenheter av erkännande – eller brist på erkännande.

I tidigare studier har låg lön tillsammans med kvalifikationsnivå visat sig vara utmärkande kriterier då yrken tillskrivs låg status (Treiman 1977, Ulfsdotter Eriksson 2006). Varken lagerarbetare eller maskinoperatörer inom livsmedelsindustri placerades bland de tjugo yrken som år 2006 låg på de lägsta lönenivåerna i Sverige. De befinner sig trots det klart under den svenska genomsnittliga månadslönen på 25 000 kr. År 2006 var medellönen för en maskinoperatör inom livsmedelsindustrin 21 300 kr. Samma medellön gällde för lager- och transportassistenter (SCB 2008a). Sett till utbildningsnivå så hänförs de båda yrkesgrupperna i Standard för svensk yrkesklassificering till områden vilkas kvalifikationskrav är av den så kallade andra graden, det vill säga den näst lägsta där gymnasiekompetens utgör de utbildningskrav som normalt ställs (SCB 2008b).

Vid sidan av lön och utbildning finns den aspekt som jag särskilt vill studera, nämligen subjektiv statusklassifikation och det faktum att dem vi intervjuat själva säger att de upplevt att andra betraktat deras yrken som ett med lägre socialt värde. Detta sistnämnda skäl är väsentligt ur ett etiskt perspektiv och den problematik som kan uppstå då vi som forskare i mötet med intervjupersonernas vardagsliv benämner deras yrken i termer av låg status. Risken finns att vi reproducerar beskrivningar av situationer vilka intervjupersonerna finner kränkande och/eller har svårt att känna igen sig i.

Lager- och transportassistenter var år 2006 Sveriges artonde största yrkesgrupp. Drygt 66 400 personer arbetade då inom yrket varav 80 procent var män. Samma år var 20 100 personer yrkesverksamma som maskinoperatörer inom livsmedelsindustrin och yrkesgruppen utgjordes av 62 procent män (SCB 2008c). I det intervjumaterial som bildar utgångspunkt för denna artikel, kommer totalt 16 lagerarbetare till tals, varav 11 är kvinnor. Elva livsmedelsarbetare har intervjuats och av dessa är 4 kvinnor.

Intervjupersonerna är hämtade från olika kommuner i Sverige, deras ålder och anställningsår varierar. Intervjuer har skett med anställda vid både stora och små privata företag.² Beträffande urvalet är det väsentligt att betona att lågstatusyrken har stora variationer vad gäller villkor och att intervjumaterialet inte återspeglar

² Intervjuernas längd har varierat mellan en till två timmar. De har bandats varefter de transkriberats ordagrant. Samtliga enskilda intervjuer har jag själv utfört. Vid fokusgruppsintervjuerna var jag och en kollega båda moderatorer. Endast då intervjupersonerna själva kommit in på ämnet har vi ställt frågor om deras etniska bakgrund. Två av dem uppgav att de invandrat till Sverige, den ena från södra Europa och den andra från Mellanöstern.

denna vidd. Exempelvis har Livsmedelsarbetarförbundet och Transportarbetarförbundet en något mindre andel osäkra anställningar än andra LO-förbund som exempelvis Hotell och Restaurang. Som jag visade ovan domineras de yrkesgrupper jag här studerar av män. Grupper i särskilt utsatta yrkespositioner i form av otrygga, oregelbundna anställningar och ofrivilligt deltidsarbete utgörs av unga kvinnor inom servicesektorn (Nelander & Goldning 2005).³

Samtalen skedde på intervjupersonernas betalda arbetstid och genomfördes på deras arbetsplats. Förbindelsen har gått via personalansvarig eller arbetsledare som informerat om projektet. Till dessa har intervjupersonerna sedan frivilligt kunna anmäla sitt intresse. På så sätt har vi själva inte helt kunnat styra över urvalsprocessen och i sammanhanget kan påpekas att kvinnodominansen bland de intervjuade lagerarbetarna inte var något vi eftersträvade. I sökandet efter potentiella intervjupersoner gjordes även andra, mindre framgångsrika, försök till kontakt än via arbetsledning. Intresset inom yrkesgrupperna visade sig dock vara svagt då det gällde att ställa upp för en intervju utanför arbetstid.

Det finns flera komplikationer med att urvalet av intervjupersoner gått via representanter för företagets ledning. Troligtvis kan det ha påverkat vilka som valde att ställa upp för en intervju. Frågan kan också ställas i vilken utsträckning de intervjuade verkligen upplevt att de kunnat tala obehindrat. Dessutom kan den etiska aspekten lyftas fram med faran att intervjupersonernas identiteter genom detaljer och beskrivningar kan bli igenkännbara. Skulle dessa uppgifter kunna leda till obehag eller sanktioner från arbetsledningens håll? Här vill jag dock understryka att intervjupersonerna vid intervjuens början informerats om att detaljer kring personliga förhållanden skulle komma att ändras och justeras i texten. Därför har också egennamn, ort- och företagsnamn avidentifierats.⁴ Vid citat anges endast om det är en enskild eller fokusgruppsintervju, om personen är kvinna eller man, samt anställd inom livsmedelsindustrin eller som lagerarbetare.

Ett yrke för ekonomi, hälsa och trygghet

Ett väsentligt resultat i vår studie är att de intervjuade – trots erfarenheter av att deras yrken betraktas med låg status – framhåller sin yrkesställning som ett aktivt

³ För Livs medlemmar ökade tidsbegränsade anställningsformer från 6 till 9 procent under åren 1990-2005. Transportarbetarförbundets tidsbegränsade anställningsformer ökade från 9 till 12 procent. Detta kan jämföras med Hotell och Restaurang där den tidsbegränsade anställningen under samma tidsperiod ökade från 12 till 30 procent (Nelander & Golding 2005). Förutom lagerarbetare och maskinoperatörer studerar vi yrkesgrupperna serveringspersonal, habiliteringspersonal, renhållningsarbetare och väktare. Att regelbundenhet och anställningsform skiljer sig i dessa yrken ger upphov till olika inställningar och perspektiv på den egna yrkespositionen. Detta jämförande tema om trygghet och osäkerhet kopplat till strategier för erkännande kommer vi att behandla i en längre forskningsrapport.

⁴ När det gäller fokusgruppsintervjuer är dock förhållandet sådant att anonymitet inte helt kan utlovas då intervjupersonens ansikte, tal och uppfattningar ju är känt av övriga gruppdeltagare (Wibeck 2000). Denna problematik diskuterade vi i gruppen före intervjusamtalet.

val. Detta motiveras med flera positiva aspekter som de säger sig återfinna inom yrket. En av dessa handlar om ekonomiska fördelar, som jag här väljer att även tolka som strategier för att undkomma ett negligerat erkännande.

Man gör ju ganska lite för pengarna, egentligen när man börjar fundera ... och det är ju positivt.

(Livsmedelsindustriarbetare, man, enskild)

Vi tjänar ju ganska bra och sedan om man utbildar sig då, vi säger i fem år, till någonting, eller civilekonom eller vad man nu blir, då har man ju studieskulder på flera hundra tusen och då så även om du tjänar några tusenlappar bättre i månaden, så har du ju ändå den här studieskulden att betala av, så frågan är hur mycket det gör.

(Lagerarbetare, kvinna, fokusgrupp)

Att studera på högskola eller universitet hävdas i jämförelse med det egna yrkesvalet som ekonomiskt ofördelaktigt. Här utgör det faktum att individen i många fall får en stor studieskuld, tillsammans med bilden av bekanta arbetslösa akademiker, avskräckande exempel.

Vi har en tjej som är högskoleutbildad, som jobbar också här /.../ Det tycker vi är lite synd (I: Synd?) Ja, för hon har lånat pengar /.../ Men varför får hon inte jobb?

(Lagerarbetare, kvinna, enskild)

Det är många som har utbildning, de har pluggat i många år som kostat mycket, fast de är arbetslösa. I alla fall så är vi bättre än dem. Vi hade folk här [på arbetsplatsen] som var ingenjörer, tre, fyra, fem stycken. De har inte jobbat så lång tid, de har jobbat ett eller två år – Jonatan och Klas – vi har ingen utbildning, men vi jobbar med samma.

(Lagerarbetare, man, fokusgrupp)

Utöver att det egna yrket uppfattas ge en fördelaktig ekonomisk situation, och föreställningen om att utbildning inte skyddar mot arbetslöshet, så framhålls hälsoaspekter som ytterligare ett skäl till yrkesvalet. I både de individuella och fokusgruppsintervjuerna säger sig de intervjuade ha sett vänner och bekanta bli psykiskt utslitna som lärare eller i yrken med tydligare karriärmöjligheter än deras eget.

Jag var ganska inne på att bli lärare ett tag. Tyckte att det verkade ganska kul. Men sedan så ... Jag hade ganska mycket kompisar som utbildade sig

just till lärare, eller i bekantskapskretsen i alla fall. Men nu så här i efterhand så kan jag känna att det är jäkla skönt att jag inte gjorde det. För att många av dem, de är ganska, de är inte utbrända, men de är jäkligt, känner ofta att: 'Fan, vad jobbigt det är på jobbet liksom. Fasiken, vad tungt det är liksom.' De har gått igenom en ganska lång utbildning som lärarutbildningen är, men de tycker att det är riktigt jobbigt.

(Livsmedelsindustriarbetare, man, enskild)

För att motivera sin egen yrkessituation stödjer sig intervjupersonerna på en föreställning om att ohälsa är utbredd bland dem med ledaransvar eller bland dem inom vård- och utbildningssektorn. Grunden till ohälsan tycks finnas i att aldrig riktigt vara ledig, att ständigt "ta med sig arbetet hem". Många gånger säger de intervjuade sig ha velat undvika en sådan livssituation där identifikationen med yrkesuppgifterna är så omfattande att arbete blir svårt att skilja från fritid.

Man bär ju inte med sig jobbet på det sättet, som jag kan tänka mig om man jobbar som chef eller som, på ett kontor där man har ett större ansvar och har människor under sig eller så, utan ... För där kanske det hela tiden är så, att det är något man måste tänka på, det är ... Det maler på då. Här så är det ju bara att när klockan är fyra, ja, då så: 'Ja, då jobbar jag inte mer.' Då behöver man inte tänka på det mer.

(Livsmedelsarbetare, kvinna, fokusgrupp)

Att ha ansvar för andra och på så vis besitta en unik position på en arbetsplats förstås ovan som en sits som inte i alla avseenden är eftersträvansvärd. De intervjuade säger att det istället kan finnas fördelar i att uppleva sig som ersättbar. En positiv aspekt med det egna yrket är att dess sysslor inte inkräktar på fritiden. I jämförelse med människor på kontor, i ledarställning eller inom vården, kan intervjupersonerna beskriva sig själva som "friare" eftersom deras tankar inte ockuperas av jobbet efter att arbetsdagen har tagit slut.

Ja, hade man haft något sådant här ... som ja, vi kan ta advokat eller läkare, om man varit något sådant, eller något inom vårddyrket, då kanske man är kvar och grubblar lite. Jag behöver ju inte ta med mig mina kartonger hem. De ställer jag ju här och så går jag.

(Lagerarbetare, kvinna, fokusgrupp)

Den egna tillvaron kan alltså tillskrivas ett visst erkännande genom att den speglas i läkares eller advokaters livssituation. Genom att klä dessa yrkesgruppers villkor i en negativ språkdräkt, där yrket för med sig psykisk utmattning eller

magsår, utvecklar de intervjuade en strategi där visst motstånd görs mot samhällets dominerande yrkesstatushierarki. Bilden av att ständigt sträva uppåt i yrkeslivet, att följa karriärvägarnas ständiga rörelse och aldrig vara nöjd med sin egen yrkesposition, kan därför till och med te sig provocerande.

Alltså numera är det så att man *ska* sträva så djäkla högt. Alltså man *ska* bli bäst på någonting. Ibland, folk som jag pratar med, hela min släkt är ju utbildade och de är säljare, och de är ... jag vet inte vad de är ... chefer och ... De kan bli så där chockade: 'Men är du *nöjd*, vill du inte mer?' 'Nej, jag är jättenöjd.' 'Men gud, det är något fel på dig människa?' Alltså sådana som är utbildade kan bli chockade över att man inte vill utbilda sig, utan jag trivs jättebra med mitt jobb. /.../ Ja, men de sitter där med sina magsår och springer hos psykologer och har ångest för att de inte hinner med sina liv. Vad är det att sträva efter?

(Lagerarbetare, kvinna, fokusgruppsintervju)

Att utveckla exklusiva egenskaper och bli "bäst" i sitt yrkesutövande förstås ovan som en ångestfylld tillvaro där det "egna livet" rinner förbi. Yrkesvillkor fyllda av otydliga kompetenskrav med ständig oro inför att aldrig uppleva sig tillräcklig förefaller ha blivit en bild som intervjupersonerna gör motstånd mot för att hävda sitt eget yrkesval som ett bättre alternativ. Människor inom högstatusyrken kan uppfattas som mer bundna än de själva. Nedan behandlar jag vidare detta tema om hur ett yrke som lagerarbetare eller maskinoperatör kan skapa utrymme för "livet" och "fri" tid.

Ett yrke som möjliggör fri tid

De intervjuade menar att deras yrke gett dem god ekonomi, trygghet och psykisk hälsa. En annan positiv aspekt som de framhåller är att de fritt kan strukturera tiden efter jobbet. Att ha valt ett yrke som bidrar till rutiner så att fritidsaktiviteter kan schemaläggas framhålls ha haft stor betydelse både för det yrkesval som redan gjorts och det som kan komma att göras i framtiden.

Men just jobb så är det säkert industri, om det inte skulle hända något väldigt ovanligt /.../ Jag blir ju inte glad när jag tänker på det, men jag blir inte heller ledsen. Det är ju, livet är som det är. Lite så ... Jag står hellre här och har det bra och gör vad jag vill hemma /.../ För livet är för kort för att hålla på och hoppa runt på jobb, tycker jag. Man måste ha säkerhet, pengar och sådant.

(Livsmedelsindustriarbetare, man, enskild)

Sedan är det viktigt med den tiden att man kan, man kan boka upp sig på grejer. Jag kan träna varje onsdag klockan halv åtta. Och skulle jag kunnat det på en, på ett annat jobb med oregelbunden tid, så skulle man aldrig kunna ha det och det kan vara tryggt för många att ha det liksom, att man kan göra saker regelbundet.

(Lagerarbetare, kvinna, fokusgrupp)

Yrket kan genom regelbundna arbetstider tillfredställa ett behov av frihet och kreativitet som tar vid i den stund då arbetsplatsen lämnas. Enligt intervjupersonerna är det också på grund av att arbetet inte är psykiskt krävande, och att personligheten inte sammanblandas med de yrkesuppgifter som utförs, som det går att njuta av fritiden.

Intervjusamtalen vittnar om att de intervjuade anser att deras yrken erbjuder få mentala utmaningar och litet utrymme att påverka arbetet. Genom att inta ett helhetsperspektiv på människans sociala tillvaro skulle sådana arbetssituationer med få stimulerande uppgifter leda till passiva förhållningssätt även på fritiden (Gardell 1976, Karasek & Theorell 1990). De intervjuade själva framställer dock sin tillvaro i andra termer. Fritiden ses som den tid då potentiell självutveckling kan bli möjlig. Det påpekas dock att en sådan progression kräver både ansvar och initiativförmåga.

Det är ju inte ett speciellt utvecklande arbete, om man säger så, utan utveckla sin personlighet får man göra själv i ett sådant här jobb. Det får man sköta på sin fritid i så fall.

(Lagerarbetare, kvinna, enskild)

När de intervjuade framhåller sitt yrke som ett val, vilket möjliggör en personlig autonomi på ledig tid, bör det förstås i relation till den betydelse arbetet har i deras liv. Det jag som "njuter av stunden" får inte främst utrymme på arbetet. Ett tudelat förhållningssätt mellan arbete och fritid kan tolkas som ett sätt att markera att jaget är något annat än de yrkesuppgifter som utförs. Kort sagt: Jag själv är inte lika oduglig som den status mitt jobb anses ha.

Michel Lamont (2000) har gjort en studie av moral och värdighet bland män i arbetaryrken i USA och Frankrike. Han fann för den förstnämnda gruppen att konsumtion av varor och husbygge utgjorde påtagliga symboler för det "jag" och den frihet som de upplevde efter arbetsdagens slut. Fritidens konsumtionsupplevelser föreföll vara mer väsentliga aktiviteter än själva yrkesverksamheten (jfr Goldthorpe m fl 1969/1971, Adler-Karlsson 1975). I det empiriska material jag har haft tillgång till är visserligen den ekonomiska tryggheten väsentlig, men i få samtal omnämns varukonsumtionens betydelse. Träning, hantverk och sociala ak-

tiviteter är istället återkommande exempel på betydelsefulla verksamheter ”i den stund då man stämplar ut”. Likaså kan sommarstugan omnämnas som en plats där kreativitet får utlopp och där en stor del av personligheten kommer fram.

Jag spelar innebandy rätt mycket, går på fotboll mycket, det säger mycket mer om mig än jobbet kan jag tycka.

(Lagerarbetare, man, fokusgrupp)

Jag har min sommarstuga och den tar väldigt mycket tid. Och jag älskar att komma dit och jag blir som en helt annan person, och jag vet inte vad som händer. Fantasin börjar bara.

(Lagerarbetare kvinna, fokusgrupp)

Det arbete som kännetecknar människans innersta karaktär är enligt Sennett (2007, 2008) sådan verksamhet som människor utför för sin egen skull. I dystopiska termer skildrar Sennett hur konkreta hantverkskvalifikationer mer och mer fallit undan till förmån för en kompetens som bedöms efter förmågan att visa sig besitta möjligheten att anta nya yrkesutmaningar. Vad som värderas är inte ett arbete i sig, utan individens relativa kompetenser vilka återkommande speglas i andras förmågor och oförmågor. För dem vi intervjuat kan hantverket, som att på fritiden renovera ett hus, beskrivas som ett resultat av en aktiv syssla. I jämförelse med yrkesuppgifterna är dessa göromål mer sammankopplade med den egna personligheten.

Just eget [hus] – man har något att göra hela tiden. Som jag hade lägenhet i ett och ett halvt år, då gjorde jag ingenting, gick hem och satte mig framför TV:n eller framför datorn, gjorde inget annat. Tapetserade om och grejade, det gjorde man ju inte. Och om man gjorde det så tog det någon vecka och sedan var det färdigt. Jag menar, i bostadsrätten vi har nu så har vi projekt som säkert täcker ett år framåt. Men ett hus, så att man får göra för sin egen skull.

(Livsmedelsindustriarbetare, man, enskild)

För de män i arbetarpositioner som Lamont (2000) intervjuade var det väsentligt att hävda att människors karaktär är så mycket mer än vad som uppvisas i arbetet. De gav uttryck för att besitta en moralisk karaktärsegenskap som de ansåg följa dem i flera livssituationer. Våra intervjupersoner menar inte att deras arbete som maskinoperatör eller som lagerarbetare i sig bidrar till moraliska personlighetsanlag. Men genom att arbetet utförs inom en begränsad tidsram och erbjuder konkreta arbetsuppgifter, som inte tar makten över sinnet, skapas

en förmåga att värna om fritiden. Denna autonoma tid avsätts inte enbart för kreativa projekt som renovering. Det kan också handla om att få tid för sociala relationer, familj och vänner.

Njuta av stunden när man har kommit hem. Njuta av att sitta och äta middag med familjen. Och när det är säsong för ... Jag gillar att vara ute, vara på havet, segla, åka motorbåt och sådana grejer och ... Ja, bara ha sin fritid. Bara kunna promenera lite och leka med min tös. Inte behöva tänka på annat.

(Livsmedelsarbetare, kvinna, fokusgrupp)

Ja, men fritiden det är ju då man kan umgås med sin familj och sina vänner. Det, det är ju så, det man väljer själv att göra, det är ju inte vad någon säger till en att 'nu ska du göra det idag, utan jag kan ju välja själv.

(Lagerarbetare, kvinna, fokusgrupp)

Fritiden kan alltså erbjuda tid att avsätta för andra människor och när ämnet diskuteras i intervjusamtalen kan en åtskillnad göras mellan "karriärmänniskor", som investerar tid i individuella karriärer, och människor som avsätter tid för familjrelationer och vänner.

Jag är inte en sådan här karriärmänniska som skulle kunna lägga ner 70 timmar i veckan på ett jobb /.../ För det värdesätter jag mina barn mer för. Att de har min tid. Det är därför jag aldrig har jobbat heltid heller /.../ Jag har ändå alltid gått hem tidigare för att de ska kunna komma hem med kompisar och, liksom få lite pannkakor och, eller du vet, lite sådär.

(Lagerarbetare, kvinna, enskild)

Sitter det kvar en massa i huvudet, så kanske man inte har den tiden för familjen. Om man måste tänka på sitt arbete hela tiden, att man ska tänka två, tre timmar till: "Jaha, vad ska hända imorgon då?"

(Livsmedelsindustriarbetare, man, fokusgrupp)

I elva år följde Beverly Skeggs (1999) ett antal brittiska arbetarkvinnor som var verksamma inom vårddyrken. För att hantera en marginaliserad klassposition konstruerade dessa kvinnor sig själva som moraliskt överlägsna medelklasskvinnorna genom att betona sina omvårdande förmågor. En etisk distinktion gjordes mellan kvinnor som bara tänkte på sig själva och lämnade bort sina barn, och dem med en personlighetsanknuten förmåga att ta hand om andra. Den distinktion som görs i intervjuцитaten ovan kan tolkas som en liknande moralisk gräns-

sättning mellan ”karriärmänniskorna” – som prioriterar sig själva, sina arbeten och sina karriärer – och dem som i livet värnar om andra människor. Att en av yrkets fördelar är att slippa ockuperas av arbetet så att ledigheter istället kan användas för att värna om relationer är inte enbart en tanke som lyfts fram av de kvinnor vi intervjuat. Även männen påtalar detta. Viss könsskillnad finns dock i berättelserna genom att de män som intervjuats i högre grad än kvinnorna tycks uttrycka att detta är stunder av avkoppling. Denna problematik kräver dock en mer omfattande diskussion än vad som ges utrymme för här.⁵

Diskuterande sammanfattning

Med en samlad hänvisning till tidigare studier, kvalifikationskrav, utbildning och lön, samt de intervjuades egna erfarenheter kan lagerarbete och ett arbete som maskinoperatör inom livsmedelsindustrin förstås som verksamheter vilka tillskrivs låg status. I denna artikel har jag diskuterat hur utövare inom dessa två yrken beskrivit sin situation som tillkommen genom ett aktivt val. Att lyfta fram individuella valsituationer och framhålla yrkets positiva aspekter kan ses som ett sätt att undvika lågt erkännande genom att konstruera sig själv som en aktör med flera olika valmöjligheter. Med hänvisning till ringa ekonomiska möjligheter kan de intervjuade påpeka att utbildning för dem varit ett mindre klokt alternativ än det yrkesval de har gjort. Den egna fördelaktiga ekonomiska situationen kan tillsammans med bekanta akademikers ”misslyckanden” tas till intäkt för ett resonemang om att bättre lyssna till en tillitsfull tystnad än att spänna bågen och uppfatta ljudet av den sträng som brast.

Flera samtida sociologer har beskrivit hur människors önskan att chansa och utsätta sig för risker har blivit alltmer normgivande i moderna samhällen. Människor har kommit att styras av en ”kortsiktighetsprincip” genom att ständigt vara beredda att söka sig till nya yrkes- och kunskapsområden och då bryta upp både geografiskt och mentalt (Beck 1986/1998, Walby 1997, Esping-Andersen 1999, Sennett 1999/2003, Castells 2000, Bauman 2002). En sådan norm om ett rörligt arbetsliv tycks för de intervjuade ha blivit en kontrasterande bild när de framhåller att deras yrkesval möjliggjort en tillitsfull inramning där arbetsuppgifter inte oväntat inkräktar på lediga stunder. Gränslösa arbeten där sötman från arbetets inre belöningar kan leda till att individen fastnar i så kallade honungsfällor kan till och med framstå som motbjudande (Allvin m fl 2006, Grönlund 2007). Det konstruktiva påtalas med att i tanken vara fri från de sysslor som utförts – eller som kommer att utföras – under en arbetsdag.

En arbetssituation som skulle kunna benämnas som ”passiv” skildras alltså som en tillvaro där personlighet och kreativa förmågor skyddas från exploatering

⁵ De intervjuade kvinnornas och männens skilda förhållningsätt till yrke och fritid är alltså delvis ett annat tema som jag planerar att fördjupa och återkomma till i en längre forskningsrapport.

och att ständigt jämföras med andras talanger. Men förutsättningen för att intervjupersonerna ska kunna framställa sin yrkesställning som möjliggörande verkar i stor utsträckning hänga samman med att arbetet uppfattas som tryggt i form av regelbundna arbetstider och trygg anställning. I det sammanhanget är det väsentligt att påpeka att de intervjuades erfarenheter inte är typiska för lågstatusyrken generellt. För LO-förbundens medlemmar har osäkra och tidsbegränsade anställningar, ofrivilligt deltidsarbete, obekväma och oregelbundna arbetstider ökat sedan 1990-talets början (Nelander & Goding 2005).

Framhävandet av yrkespositionen som ett resultat av rationella val kan förstås som en strategi för att förändra en bestående, dominerande samhällsuppfattning om yrkens status. Men till stor del artikuleras valsituationen negativt genom att de intervjuade i större utsträckning går in på aspekter de velat undvika, än sådana de eftersträvat. Detta sker när de konstruerar sin yrkeserfarenhet och värdet av denna genom att spegla sig i exempelvis advokaters, läkares, chefsers eller lärares situation. I detta sammanhang dras också en moralisk skiljelinje mellan sådana som valt ett yrke där det blir möjligt att prioritera familj och vänner istället för att – som ”karriärmänniskorna” – drivas framåt genom sitt arbete. Jämförelsen kan tolkas som en strävan efter erkännande och respekt genom att de intervjuade framhåller sig själva som mer omtänksamma än ”karriärmänniskorna”. De själva är ju inte verksamma inom ett yrke där hela personligheten tas i besittning.

För intervjupersonerna förefaller det vara svårt att betrakta själva yrkesverksamheten som något möjliggörande och utvecklande som kan ge dem självtilfredsställelse. Arbete förknippas med ofrihet och i ett sådant perspektiv blir det väsentligt att välja ett yrke som i liten utsträckning hindrar och binder upp individens tid, rum och resurser. Yrkesvalet sätts samman med ett starkt frihetstema, men en frihet som följaktligen handlar om frihet *från* olika företeelser som studieskulder, lång utbildning och ohälsa. Måhända är speglingen i högstatusyrken i sig ett uttryck för det företräde som yrken klassificerade med hög status har i samhället. Då lågstatusyrken är förbundna med en föreställning om ogynnsamma villkor och bristande förmågor är det rimligt att tänka sig att det i samhället saknas ett tillräckligt språk för att i uppskattande ordalag ge uttryck för liknande positiva erfarenheter som de intervjuade säger att deras yrke gett dem. För mig har det därför varit angeläget att i artikeln sätta de intervjuades egna berättelser om sin yrkessituation i centrum.

Sennett och Cobb (1972/1993) har hävdats att viljan att skilja fritid från arbete, kreativa sysslor från instrumentellt handlande, är ett sätt att markera att de sysslor man utför på arbetet är något annat än den ”verkliga” person man upplever sig vara. Strategin leder dock enligt Sennett och Cobb till ett alienerat eller ”splittrat jag”. Till skillnad från Sennett och Cobb kan jag inte avgöra huruvida fördelarna är ”reella” eller om de intervjuade genom ett sådant förhållningssätt

aktivt bidrar till sin egen alienation. Enligt min mening är det dock väsentligt att uppriktigt lyssna när de säger att de erfärilt skiljelinjen mellan arbete och fritid som positiv och eftersträvansvärd. Här är det också viktigt att komma ihåg att vår studie utförts i en samhällskontext med en betydligt mer påtaglig diskussion om utbränning än den som Sennett och Cobb studerade. Kanske är de intervjuades åtskillnad mellan arbete och fritid en vägran att leva ett liv erövrat av arbetets överhängande plikter, i ett samhälle där individens arbetskvalifikationer ersatts med krav på att han eller hon ska vara en aldrig sinande kompetensälla (Svensson 2002, Allvin m fl 2006).

Referenser

- Adler-Karlsson G (1975): *Lärobok för 80-talet*. Lund: Prisma.
- Allvin M, Aronsson G, Hagström T, Johansson G & Lundberg U (2006): *Gränslöst arbete. Socialpsykologiska perspektiv på det nya arbetslivet*. Malmö: Liber.
- Aurell M (2001): *Arbete och identitet. Om hur städare blir städare*. Doktorsavhandling. Linköpings studies in arts and science. Linköping: Linköpings universitet.
- Bauman Z (2002): *Det individualiserade samhället*. Göteborg: Daidalos.
- Beck U (1986/1998): *Risksamhället. På väg mot en annan modernitet*. Göteborg: Daidalos.
- Berglund, T (2001): *Attityder till arbete i Västeuropa och USA. Teoretiska perspektiv och analyser av data från sex länder*. Doktorsavhandling. Studies in Sociology No 2. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Blumer H (1969/1986): *Symbolic interactionism. Perspective and method*. Berkeley: University of California Press.
- Castells M (2000): *Informationsåldern. Nätverksamhällets framväxt*. Göteborg: Daidalos.
- Esping-Andersen G (1999): *Social foundation of postindustrial economies*. New York: Oxford University Press.
- Gardell B (1976): *Arbetsinnehåll och livskvalitet*. Stockholm: LO/Prisma.
- Goldthorpe J H, Lockwood D, Bechhofer F & Platt J (1969/1971): *Arbetaren i överflödssamhället*. Stockholm: Aldus/Bonniers.
- Grönlund A (2007): "Egenkontroll som friskfaktor och riskfaktor. Det gränslösa arbetet i Västeuropa och Sverige." *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, vol 13, nr 2, s 11-25.
- Karasek R A (1979): "Job demands, job decision latitude and mental strain". *Administrative Science Quarterly*, vol 24, nr 2, s 285-306.
- Karasek R & Theorell T (1990): *Healthy work. Stress, productivity, and the reconstruction of working life*. New York: Basic Books.
- Korpi W (1978): *Arbetarklassen i välfärdskapitalismen. Arbete, fackförening och politik i Sverige*. Stockholm: Prisma och Institutet för social forskning.
- Lamont M (2000): *The dignity of working men. Morality and the boundaries of race, class and immigration*. New York: Russell Sage Foundation.
- Nelander S & Goldning I (2005): *Anställningsformer och arbetstider 2005. Ett faktamaterial om välfärdsutvecklingen. Rapport nr 64*. Stockholm: LO.
- Rothman R (2002): *Inequality and stratification. Race, class and gender*. New Jersey: Prentice Hall.

- SCB (2008a): *Lönedatabasen. Genomsnittlig månadslön*. www.scb.se/AM0110.20080410
- SCB (2008b): *SSYK 96. Standard för svensk yrkeskvalificering 1996*. http://www.scb.se/gemensamma_filer/_Dokument/Pdf/MIS1998_3.pdf. 20080731
- SCB (2008c): *Yrkesregistret med yrkesstatistik*. www.scb.se/AM0208.20080410
- Sennett R (1999/2003): *När karaktären krackelerar*. Stockholm: Atlas.
- Sennett R (2003): *Respect. The formation of character in an age of inequality*. London: Allen Lane.
- Sennett R (2007): *Den nya kapitalismens kultur*. Stockholm: Atlas.
- Sennett R (2008): *The craftsman*. New Haven/London: Yale University Press.
- Sennett R & Cobb J (1972/1993): *The hidden injury of class*. New York/London: W W Norton.
- Skeggs B (1999): *Att bli respektabel. Konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos.
- Svensson, L (2002): "Arbete och kompetens". I Hansen L & Orban P (red): *Arbetslivet* (s 185-225). Lund: Studentlitteratur.
- Svensson L (2003): "Yrkes- och professionssociologi". I Blomsterberg M & Soidre T (red): *Reflektioner. Perspektiv i forskning om arbetsliv och arbetsmarknad* (s 27-43). Göteborgs universitet, Sociologiska institutionen. Forskningsrapport nr 126.
- Treiman D (1977): *Occupational prestige in comparative perspective*. New York: Wiley.
- Ulfsson Eriksson Y (2006): *Yrke, status och genus. En sociologisk studie om yrken på en segregerad arbetsmarknad*. Doktorsavhandling. Studies in Sociology No 29. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Walby S (1997): *Gender transformations*. London: Routledge.
- Wibeck V (2000): *Fokusgrupper. Om fokuserade gruppintervjuer som undersökningsmetod*. Lund: Studentlitteratur.